

De vredelievendste oorlogsman

Levensschets en dagboeknotities van generaal

J.C.C. den Beer Poortugael

De vredelievendste oorlogsman

De vredelievendste oorlogsman

*Levensschets en dagboeknotities van
generaal J.C.C. den Beer Poortugael*

VINCENT KLOOSTER en BEN SCHOENMAKER, red.

Hilversum
Verloren
2022

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door financiële steun van de Gravin van Bylandt Stichting, de Kattendijke/Drucker Stichting, het Hendrik Muller fonds, de Stichting TBI Fundatie en de Stichting Schouwenburgfonds.

Het Nederlands Instituut voor Militaire Historie is een zelfstandig wetenschappelijk onderzoeks- en documentatiecentrum binnen de Nederlandse Defensie Academie (NLDA). Deze publicatie maakt deel uit van het onderzoeksprogramma van de Faculteit Militaire Wetenschappen van de NLDA.

Afbeelding op het omslag: portret van J.C.C. den Beer Poortugael (particulier bezit).

© 2022 Vincent Klooster en Nederlands Instituut voor Militaire Historie
Uitgeverij Verloren bv
Torenlaan 25
1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

ISBN 9789464550078

Opmaak en omslagontwerp Rombus/Patricia Harsevoort, Hilversum

Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder de voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De meningen en opvattingen die in deze publicatie worden uitgesproken, zijn en blijven voor de verantwoordelijkheid van de auteur. Hij geeft niet noodzakelijkerwijs de mening weer van de minister van Defensie.

No part of this book may be reproduced in any form by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the publisher. The views expressed in this publication are those of the author and do not necessarily reflect the views of the Minister of Defence.

© 2022 by the Netherlands Institute of Military History, The Hague, the Netherlands

Inhoudsopgave

Inleiding	7
Levensschets en dagboeknotities	31
Beknopte bibliografie J.C.C. den Beer Poortugael	242
Bronnen en literatuur	245
Illustratieverantwoording en dankwoord	252
Register van familie- en persoonsnamen	253

Inleiding

J.C.C. den Beer Poortugael: een leven tussen vrede en oorlog

Op 30 januari 1913 overleed na een kort ziekbed luitenant-generaal b.d. jonkheer Jacobus Catharinus Cornelis den Beer Poortugael. Hij was bijna 81 jaar geworden. De dagbladen besteedden ruim aandacht aan zijn dood. Zijn militaire carrière, die overigens niet volledig naar eigen tevredenheid was verlopen, loopt als een rode draad door de necrologieën. Deze stukken laten echter tevens zien dat hij meer is geweest dan een kundig legerofficier. Zijn belangstelling en verdiensten reikten verder dan het professioneel-militaire domein. De functies die hij deels na zijn pensionering heeft vervuld, maken dit in één oogopslag duidelijk. Zo was hij kort minister van Oorlog en ruim twintig jaar lid van de Raad van State. De kranten prezen hem vooral om het baanbrekende werk dat hij in internationaal verband heeft verricht op het terrein van het oorlogsrecht en de codificering daarvan. ‘Als beoefenaar en kenner van het volkenrecht had generaal Den Beer Poortugael een grooten naam tot zelfs buiten Europa’, schreef *De Maasbode*.¹ Hij deed nooit enige krijgservaring op – hij bleef ver weg van het slagveld – maar de oorlog beheerste niettemin zijn leven. Als officier werkte hij aan de voorbereiding van de landsverdediging, als *selfmade* jurist zette hij zich in voor het voorkomen, het reguleren en het zoveel mogelijk humaniseren van de gewapende strijd.

Veel necrologieën roemen Den Beers talent als publicist. Hij bouwde een groot oeuvre aan boeken, brochures en artikelen in tijdschriften en dagbladen op.² De historicus Fasseur typeerde hem als ‘een krijgsman met literaire aspiraties’.³ Militaire, historische en juridische onderwerpen hadden zijn voorkeur, maar hij leverde ook geregeld commentaar op actuele politieke ontwikkelingen in binnen- en buitenland. Soms raakte hij in een polemiek verzeild en ontving hij op briefkaarten gekalkte, anonieme verwensingen, bijvoorbeeld in oktober 1899, kort na aanvang van de Tweede Boerenoorlog. In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* nam hij stelling tegen heethoofden die, in hun verontwaardiging over het Britse optreden, opriepen tot actieve steun aan de Boeren. Het gezond verstand eiste volgens Den Beer echter dat Nederland volstrekt neutraal bleef, omdat het zich vooral met het oog op zijn kwetsbare koloniën geen conflict met Groot-Brittannië kon veroorloven. ‘Wij zijn eenmaal slechts een kleine natie’, aldus Den Beer. De reacties waren, als gezegd, niet

1 ‘Laatste berichten’, *De Maasbode* 30 januari 1913. Zie ook: ‘Four international jurists’, *Journal of the Society of Comparative Legislation* 14-2 (1914) 287-288.

2 Zie de bibliografie op de pagina’s 242-244.

3 Cees Fasseur, *Wilhelmina. De jonge koningin* (zesde dr.; Amsterdam 2003) 414.

mals.⁴ Ontelbare uren moet hij achter zijn schrijftafel hebben gezeten. Het leek wel alsof zijn pen altijd in beweging was, zeker als men bedenkt dat hij ook een fervent briefschrijver was, jarenlang een dagboek bijhield en de gewoonte had op bijvoorbeeld de achterzijde van foto's, visite- of menukaarten losse ingevingen en observaties te noteren. Bovendien bezat hij op gevorderde leeftijd nog de energie om zijn autobiografie of, zoals hij het noemde, zijn 'Levensschets' te schrijven.

De in deze publicatie integraal opgenomen 'Levensschets' maakt deel uit van het archief van de familie Den Beer Poortugael. Eigenlijk dient men in meervoud van 'archieven' te spreken, omdat de papieren nalatenschap van de familie momenteel over twee instellingen verdeeld is. Een deel wordt bewaard bij het Haags Gemeentearchief onder archiefnummer 0869-01, waaronder de dagboek aantekeningen uit de jaren 1879-1881 (inventarisnummer 15).⁵ Een ander deel bevindt zich in het Nationaal Archief in Den Haag, waar het op dit moment in bewerking is. Deze collectie bestaat op haar beurt uit een geordend deel (oorspronkelijk berustend bij het Zeeuws Archief)⁶ en een ongeordend deel. Tot dit eerste deel behoort onder inventarisnummer 97 de 'Levensschets', tot het tweede deel behoren de dagboek aantekeningen uit de jaren 1882-1883, 1883-1885, 1892-1894, 1903-1905, 1905-1906 en 1907.

Den Beer, Booms en Weitzel

Den Beers 'Levensschets' is zeer de moeite waard, mede omdat negentiende-eeuwse legerofficieren die uitvoerige levensherinneringen hebben nagelaten, op de vingers van één hand te tellen zijn. Men kan spreken van een 'grote drie'. Naast Den Beer hebben namelijk nog twee andere generaals, die vrijwel zijn tijdgenoten waren, uitvoerig over hun leven en loopbaan verhaald. Dit zijn A.W.P. Weitzel (1816-1896)⁷ en P.G. Booms (1822-1897).⁸ Hun geschiedenis vertoont enkele opvallende overeenkomsten met die van Den Beer. Zo vertellen zij bijvoorbeeld alle drie hoe zwaar het hun viel als jong infanterie-officier rond te komen van een karig luitenantstraktement. Ook waren zij eensgezind in hun afkeer van de bekrompen, streng-autoritaire geest in het leger. Hun kritische zin was overigens niet representatief voor het gehele officierskorps: zij behoorden tot een intellectuele, overwegend liberaal gezinde voorhoede, die in woord en geschrift het publieke debat opzocht. Den Beer was

4 [J.C.C.] Den Beer Poortugael, 'De Boerestrijd', *Nieuwe Rotterdamsche Courant* 20 oktober 1899. Zie ook: 'J.C.C. den Beer Poortugael', *De Preanger-bode* 31 januari 1913.

5 Archief Familie Den Beer Poortugael, Haags Gemeentearchief, archiefnummer 0869-01. Zie: V.A.J. Klooster, *Inventaris van archivalia van enige leden van de familie Den Beer Poortugael en van aanverwante families 1793-1952* (Den Haag 2000).

6 Y.J.A. Welings, *Inventaris van het familiearchief Den Beer Poortugael (1579) 1722-1965* (Middelburg 1986).

7 In het geval van Weitzel gaat het om uitgebreide autobiografische notities, 'Merkwaardigheden uit mijn leven' geheten, die deel uitmaken van het 'Archief van A.W.P. Weitzel (levensjaren 1816-1896), 1831-1888' in het Nationaal Archief (Nationaal Archief, Den Haag, Collectie 060 A.W.P. Weitzel, toegangsnummer 2.21.007.60). Zie ook: Van 't Veer, *Maar Majesteit!*

8 Nederlands Instituut voor Militaire Historie, 511 Handschriften, nr. 27: P.G. Booms, *Herinneringen uit mijn levensgeschiedenis in de lijst van hun tijd, 1822-1884* (3 dln; niet uitgegeven manuscript).

daarbij wel aanmerkelijk behoudender dan Weitzel en Booms. Wat zij ook gemeen hebben, is dat zij minister van Oorlog zijn geweest. Weitzel zelfs tweemaal en aanzienlijk succesvoller dan zijn twee collega's. Den Haag nam in hun herinneringen een centrale plaats in. Ze bieden fraaie inkijkjes in het sociaal-culturele leven van de Hofstad, terwijl ze alle drie een boekje opendoen over hun moeizame relatie met koning Willem III.

Ondanks deze en andere raakvlakken zijn de levensgeschiedenissen van de drie mannen zeer verschillend. Weitzel diende enige tijd in Nederlandse-Indië, waar hij deelnam aan een van de vele militaire expedities, terwijl Booms – tijdelijk gedetacheerd bij het Franse leger – in Algerije vocht. Den Beer, die, als gezegd, de vuurdoop nooit heeft ontvangen, was van de drie het meest een echte bureau-officier, meer bedreven met de pen dan met de sabel. Geen flamboyant of avontuurlijk persoon, eerder nuchter en degelijk. Zijn 'Levensschets' is hierdoor echter niet minder boeiend. Sterker nog, zijn stilistische gaven zijn een pluspunt. Het is het verslag van een veelzijdig leven dat zich deels binnen en deels buiten het militaire domein afspeelde. We leren Den Beer kennen als een man die trots was op zijn afkomst en een man voor wie de maatschappelijke status van hem en zijn familie veel betekende. Zo streefde hij actief naar een verheffing in de adelstand, een wens die hij in 1903 in vervulling zag gaan.⁹ Hij treedt echter ook naar voren als een ernstig man die, zichzelf wegcijferend, tot aan zijn dood onbaatzuchtig de publieke zaak heeft gediend. Een man, schrijvend vanuit het perspectief van een conservatief heer van stand die – om een voorbeeld te noemen – een fel tegenstander was van algemeen kiesrecht. Een man ook die zich om materiële welstand weinig lijkt te hebben bekommerd.

Familie en jeugd

De 'Levensschets' heeft een traditionele chronologische opbouw, waarbij Den Beer in de eerste zin melding maakt van zijn geboorte in Leiden op 1 februari 1832. Zijn moeder Hermina Clasina Muller was de dochter van een Amsterdamse notaris. Zijn vader Diederic Jacob den Beer Poortugael stamde uit een Schiedams patriciërsge-slacht dat in de jeneverstokerij actief was geweest en in die stad de nodige bestuurs-functies had vervuld. Zelf was hij beroepsmilitair. Zijn belangrijkste wapenfeit was dat hij in augustus 1831, tijdens de Tiendaagse Veldtocht, leiding had gegeven aan de compagnie vrijwillige jagers van de Leidse universiteit. Toen 'J.C.C.' drie jaar oud was, nam zijn vader om gezondheidsredenen ontslag uit het leger en aanvaardde hij een betrekking als belastingontvanger, eerst te Gorssel, later in Brummen, vervolgens in Pijnacker en uiteindelijk in Sneek. Het eerste kind van het echtpaar Den Beer Poortugael-Muller, een meisje, overleed in 1830 al na ruim twee maanden. Na 'J.C.C.' werden nog twee dochters en twee zoons geboren, van wie de jongste, Bernard, op 28 oktober 1854 op vijftienjarige leeftijd overleed, een gebeurtenis waarvan

9 Zwitzer, 'Jhr. Jacobus Catharinus Cornelis den Beer Poortugael'.

‘J.C.C.’ in zijn ‘Levensschets’ overigens geen melding maakt.¹⁰ Mede omdat vader Den Beer wat onhandig was in het beheer van zijn financiële zaken, leidde het gezin een karig bestaan. Geldzorgen waren aan de orde van de dag.

Den Beer wijdt liefdevolle woorden aan zijn ‘goede zuinige moeder’. Met haar tengere maar sterke gestel was zij iedere dag van vroeg tot laat in de weer om het huishouden te bestieren. Vol bewondering over haar plichtsbesef en zorgzaamheid schetst hij haar in een dienende rol, precies zoals de toenmalige moraal het van de vrouw verwachtte. Ook voor zijn vader toonde hij genegenheid, hoewel hij niet blind was voor zijn mindere eigenschappen, waaronder zijn gebrek aan praktische zin. De zoon was trots op de militaire staat van dienst van zijn vader, maar misschien nog wel meer op diens letterkundige prestaties. Hij was een verdienstelijk dichter en schrijver die zich vooral in zijn proza over tal van maatschappelijke kwesties ontfermde. Na zijn dood in 1879 schreef ‘J.C.C.’ voor de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, waarvan ‘D.J.’ lid was geweest, een levensbericht. Aan zijn beroep, het innen van belastingen, had vader een hekel. ‘De man, die leefde voor poëzie, zag zich dagen en halve nachten aan den kantoorlessenaar gekluisterd, en vóór zich niets dan cijfers.’ Bovendien was ‘D.J.’ te zachtaardig voor dit werk. Het stuitte hem tegen de borst ‘gezinnen, die weinig bezaten, ook van dat weinig nog te ontnemen’. ‘J.C.C.’ stond uitgebreid stil bij het literaire oeuvre van zijn vader, maar hij roemde ook zijn inspanningen op het terrein van de jeugdzorg en zijn betrokkenheid bij de strijd voor afschaffing van de slavernij. Ook meldde hij dat ‘D.J.’ in 1867, toen er van Pruisen een acute dreiging leek uit te gaan, in Sneek een korps scherpschutters oprichtte om zo nodig een bijdrage aan de verdediging van het vaderland te leveren. Hij was toen 67 jaar oud. Kortom, een vader om trots op te zijn.¹¹

Breda, Den Bosch en Delft

Den Beer verliet het ouderlijk huis al op jonge leeftijd. Nadat hij met de hakken over de sloot voor het toelatingsexamen was geslaagd, ging hij in 1848 naar de Koninklijke Militaire Academie (KMA) in Breda. Het regime aan deze instelling was in die tijd nog zeer streng. De cadetten werden erg kort gehouden, zij het dat zij tijdens hun vierjarige studie geleidelijk wel iets meer bewegingsvrijheid kregen. ‘J.C.C.’ besteedt in de ‘Levensschets’ opvallend veel aandacht aan een onderwerp dat tot de dag van vandaag een achilleshiel van de opleiding is, namelijk het ontgroenen en pesten. Hij was daarover niet negatief. Voor sommige pedante en verwende jongens was het volgens hem zelfs heel goed als zij eens flink op hun nummer werden gezet. Voor hemzelf waren de Bredase jaren ook nogal een worsteling, maar dat kwam vooral omdat hij lange tijd ziek was, zozeer zelfs dat de behandelende militaire arts voor zijn le-

10 Anna Maria Clasina den Beer Poortugael (1833-1921), Leonardine Wilhelmine Caroline den Beer Poortugael (1835-1905), Diederik Jacob Herman Nicolaas den Beer Poortugael (1837-1913) en Johannes Bernardus den Beer Poortugael (1839-1854). Voor de overlijdensadvertentie van Bernard zie: *Opregte Haarlemsche Courant* 2 november 1854.

11 Den Beer Poortugael, ‘Levensbericht van Diederik Jacob den Beer Poortugael’.

ven vreesde. Ondanks deze tegenspoed deed Den Beer in 1852 met succes het officiersexamen. Hij eindigde als vierde van zijn jaar, een prestatie die veel zegt over zijn werklust, doorzettingsvermogen en intelligentie. Als tweede-luitenant der infanterie nam hij afscheid van de KMA.

Nu begon voor Den Beer het militaire leven pas goed. Hij kwam terecht bij het 4^e Regiment Infanterie (4 RI) in Den Bosch, in die tijd nog een grote garnizoensplaats en een omwalde vestingstad. Hij diende daar met onderofficieren en officieren van wie een deel nog onder Napoleon had gevochten. De Tolbrugkazerne was zijn thuisbasis, zij het dat hij, zoals gebruikelijk, als officier niet in de kazerne maar op kamers woonde. Hoewel hij als jong luitenant al enkele voorrechten genoot – zo had hij zijn eigen oppasser (bediende) – was zijn bestaan allesbehalve een vetpot. In 1854 werd hij op eigen verzoek overgeplaatst naar 6 RI in Delft, wat het financiële voordeel had dat hij met zijn ouders onder één dak kon wonen. In deze stad ontmoette hij de drie jaar jongere Anna Maria Carolina Evers, de dochter van een beroepsofficier. Het was in ieder geval van zijn kant liefde op het eerste gezicht. Op 9 augustus 1856 traden zij in Breda in het huwelijk. Zoals dat voor iedere officier verplicht was, had Den Beer voor deze echtverbintenis formeel toestemming moeten vragen. De militaire autoriteiten gaven die goedkeuring alleen als het echtpaar kon aantonen over voldoende financiële middelen te beschikken, terwijl zij zich er tevens van vergewisten dat de vrouw en haar familie van onbesproken gedrag waren.¹²

In het midden van de negentiende eeuw wisselden de militaire eenheden nog geregeld van garnizoen. Veel officieren klaagden over dit ‘zigeunerbestaan’, omdat het constante verhuizen hun veel geld kostte en zij in geen enkele plaats de tijd kregen om in te burgeren. Dit lot trof ook het jonge echtpaar Den Beer. Nog maar net genesteld in Delft, kregen zij te horen dat zij hun boeltje konden pakken en naar Breda verkassen. Daar sloeg het noodlot toe. Op 25 september 1859 overleed Den Beers ‘hartelijk geliefde’ echtgenote op 23-jarige leeftijd aan de vlektyphus.¹³ ‘Zoo stond ik weer alleen’, schreef hij; het was een bondige constatering waarachter een groot verdriet schuil ging. Het korte huwelijk was kinderloos gebleven. Ook in dit opzicht ging Den Beer alleen verder, of beter gezegd, hij verenigde zich weer tijdelijk met zijn ouders. Nadat die naar Breda waren gekomen, ging hij bij hen inwonen. Ook deze fase in zijn leven was slechts van korte duur, omdat hij in 1860 door de minister van Oorlog naar het departement werd geroepen om op het bureau Militie en Schutterij te komen werken. Zo belandde Den Beer in Den Haag, de stad die geleidelijk steeds meer ‘zijn’ stad zou worden. Deze plaatsing op het ministerie kon hem aanvankelijk niet bekoren. Als troepenman hield hij van de buitenlucht en van fysieke inspanning. Nu werd hij veroordeeld tot een duf bestaan binnenskamers, zo voelde het althans.

¹² Schulten, *De Nederlandse officier*, 105-114.

¹³ Voor de overlijdensadvertentie zie: *Opregte Haarlemsche Courant* 28 september 1859.

Haagse functies

Den Haag zou hem echter veel goeds brengen. Op het departement aan Plein 4 ging Den Beer zich vooral bezighouden met de schutterij. Opeenvolgende ministers probeerden deze gewapende burgermacht, waarvoor een vorm van dienstplicht bestond, tot een sterkere instelling en een bruikbare legerreserve om te vormen. De wetsvoorstellen die zij hiertoe opstelden, strandden echter steevast in het parlement, dat niet van zins was de uitgaven voor de schutterij fors te verhogen en de oefenlast voor de schutters te verzwaren. Den Beer, die deze onwil met lede ogen aanzag, mengde zich ook rechtstreeks in het publieke debat over deze burgermacht en andere legerzaken door erover in artikelen en brochures zijn mening te verkondigen. Velen zagen hem daarbij overigens als de spreekbuis van de minister.¹⁴ Kenmerkte zijn Haagse werk zich door gebrek aan resultaat, privé kwam zijn leven daar in een stroomversnelling. In 1862 trouwde de jonge weduwnaar met zijn drie jaar oudere nicht Louisa Wilhelmine Elisabeth Amaranthe Heule. Een jaar later werd hun eerste zoon, Diederic Jacob, geboren die slechts vijfenhalf jaar oud zou worden.¹⁵ Het gezin breidde zich snel uit. Van de in totaal zeven kinderen bereikten er vier de volwassen leeftijd. Zorgen waren er nog genoeg, maar omdat zijn schoonvader een gefortuneerd man was, leek het acute geldgebrek tot het verleden te behoren.

Daarbij hielp ook dat Den Beer in 1866 tot kapitein werd bevorderd. Hij ging aan de slag als compagniescommandant bij het in Delft gelegerde eerste bataljon van 4 RI. Hij hoopte dat dit de eerste stap was op de weg van steeds grotere troepencommando's, met aan het eind wellicht het bevel over een infanteriedivisie. Zijn superieuren hadden echter een andere loopbaan voor hem in petto. In 1867 werd hij alweer teruggeroepen naar Den Haag om in het ministerie enkele bijzondere taken op zich te nemen. Ook gaf hij enige tijd les aan de onlangs opgerichte Stafschool in Breda, waar een op haar talent en ijver geselecteerde groep officieren een pittige krijgskundige opleiding genoot. De tweede helft van de jaren zestig was overigens een spannende tijd in Europa. Het was vooral de opkomst van Pruisen als militaire macht die in veel hoofdsteden tot onrust leidde. Door de verslechtering van de verhoudingen tussen Parijs en Berlijn groeide ook in Nederland het besef dat de landsverdediging versterkt moest worden. De introductie van nieuwe vuurwapens wakkerde dit gevoel van urgentie verder aan. Den Beer werd een van de pleitbezorgers van de verwerving van een nieuw infanteriegeweer dat op het slagveld niet voor de nieuwste modellen zou onderdoen. Een andere zorgelijke ontwikkeling was dat door het militair gebruik van de spoorwegen en de telegraaf een vijandelijke legermacht razendsnel voor de landsgrenzen zou kunnen staan. Nederland zou veel alerter dan waartoe het nu in staat was, op een dreiging van buitenaf moeten kunnen reageren, zo vond ook Den Beer.

¹⁴ Bevaart, *De Nederlandse defensie*, 383.

¹⁵ Voor het geboorteb bericht zie: *Opregte Haarlemsche Courant* 17 juli 1863.

De mobilisatie van 1870

De schrik schoot er pas goed in toen Pruisen en enkele andere Duitse staten in 1870 het Frankrijk van Napoleon III in een korte oorlog verpletterend versloegen. Niets stond nu de voltooiing van de staatkundige eenwording van Duitsland en de vorming van een groot Duits Keizerrijk meer in de weg. Toen de Frans-Duitse titanenstrijd op het punt van uitbreken stond, werd het Nederlandse leger gemobiliseerd. Den Beer kreeg geen plaatsing bij de ‘troep’ maar een functie binnen het inderhaast gevormde hoofdkwartier van het veldleger onder bevel van kolonel Booms. In deze turbulente tijd ervoer Booms het plotseling als een groot gemis dat er binnen het leger geen enkele deskundigheid was op het terrein van het oorlogsrecht en de rechten en plichten van neutrale staten. Daarom gaf hij Den Beer de opdracht zich met spoed in deze materie te verdiepen en hierover zoveel mogelijk informatie te verzamelen. ‘Zoo is deze, die aanvankelijk tegen die taak opzag’, aldus Booms, ‘een ijverig beoefenaar van het oorlogsrecht geworden’.¹⁶ Inderdaad vond Den Beer op deze wijze als bij toeval zijn roeping, met de kanttekening dat het juridische werkveld altijd al aantrekkingskracht op hem had uitgeoefend. Als zijn vader genoeg geld had gehad, dan zou hij waarschijnlijk rechten zijn gaan studeren. Nu kreeg hij bij wijze van spreken een tweede kans.

Veel volkenrechtelijke vragen belandden er in de zomer van 1870 niet op Den Beers bureau. De oorlog bleef immers ver van de Nederlandse grenzen verwijderd. De neutraliteit van ons land kwam niet in het geding. Den Beer had dan ook voldoende tijd voor het uitvoeren van een andere opdracht die Booms hem had gegeven, namelijk het opstellen van een overzicht van alle ‘leemten en gebreken’ die bij het onder de wapenen roepen van het leger aan de oppervlakte waren gekomen. Zijn rapport, waaruit bleek dat er zeer veel mis was, lag aan de basis van het zogeheten Mobilisatieverslag dat door de minister van Oorlog naar de Tweede Kamer werd gestuurd. Dit verslag las als een zwartboek. Aan vrijwel alles, van schoeisel tot en met paarden, was een groot tekort geweest. Het leger zou hoogstwaarschijnlijk een modderfiguur hebben geslagen als het daadwerkelijk in actie had moeten komen.¹⁷

Oorlogsrecht

Nadat de vrede tussen Duitsland en Frankrijk was getekend, keerde Den Beer terug naar de Stafschool. Hij moest daar nu ook het vak oorlogsrecht gaan doceren. Omdat er geen lesmateriaal voorhanden was, schreef hij in 1872 zelf een handboek, getiteld *Oorlogsrecht*, waarin hij zowel het *ius ad bellum* als het *ius in bello* behandelde, terwijl hij ook aandacht schonk aan de rechten en plichten van neutrale staten. En dat laatste onderwerp was voor Nederland, dat in Europa een politiek van strikte afzijdigheid voerde, van groot belang. Met deze studie vestigde Den Beer in één klap zijn

¹⁶ Booms, ‘Herinneringen’, 500.

¹⁷ Schoenmaker, *Burgerzin*, 140.

naam als autoriteit op dit gebied. In *De Militaire Spectator* wijdde de jurist H. van der Hoeven er een lovende bespreking aan. ‘Door vlijtige en nauwkeurige bronnenstudie heeft hij zich in korten tijd in staat gezien een uitnemend en zeer interessant compendium der beginselen van ’t oorlogsrecht bijeen te brengen.’ En dat alles ‘in aangename, boeiende stijl geschreven’.¹⁸ Den Beer was ongetwijfeld in zijn nopjes met deze positieve recensie, temeer omdat deze van een jurist afkomstig was. Booms gaf in zijn memoires overigens een zurig oordeel over *Oorlogsrecht*. Het boek, dat zeker zijn verdiensten had, bevatte naar zijn mening veel ‘onnauwkeurigheden’, terwijl het in algemene zin getuigde van ‘gebrek aan regtskennis’.¹⁹ Het was dan ook in hoog tempo geschreven.

Wellicht was Den Beer, als het om het oorlogsrecht ging, in Nederland enige tijd koning eenoog in het land der blinden. Hij kreeg evenwel al snel formele erkenning dat hij op dit terrein als een belangrijk deskundige gold. Toen in 1874 op initiatief van de tsaar van Rusland te Brussel een conferentie werd gehouden om regels voor de oorlogvoering te land vast te leggen, werd Den Beer aangewezen om de Nederlandse delegatie als adviseur bij te staan. Deze conferentie leidde niet tot een bindend verdrag maar ‘slechts’ tot een ontwerptekst, die niettemin als een stap voorwaarts op de weg naar codificatie van het oorlogsrecht kan worden gezien. In Nederland stuitte deze poging om door internationale afspraken tot een beteugeling van het oorlogsgeweld te komen, op argwaan, omdat die afspraken de handelingsvrijheid van vooral kleine landen te zeer aan banden dreigden te leggen. Zo zou het die staten, vreesde men, in de toekomst niet meer zijn toegestaan om door een algemene volkswapening een vijandelijk leger van het eigen grondgebied te verdrijven.²⁰ Volgens Den Beer was die angst ongegrond. ‘Alle soorten van vrijwillige weerbaarheids-korpsen, franc-tireurs, vrijscharen, enz.’ zouden wel degelijk nog als combattanten worden erkend, ‘wanneer zij aan eenige gestelde voorwaarden voldoen’.²¹ Verder betoogde hij, onder meer in zijn brochure *Neerlands belang bij de Conferentiën te Brussel en St. Petersburg*, dat uitgerekend kleine, kwetsbare landen veel te winnen hadden bij het oorlogsrecht. En was het streven om te komen tot een expliciet verbod van allerhande gruwelen die in de Frans-Duitse oorlog nog waren voorgekomen – waaronder het ‘afmaken van gevangenen, het geen kwartier verleenen’ – sowieso niet lovenswaardig?²²

Dit humanitaire motief lag ook ten grondslag aan de oprichting van het *Institut de Droit International* in 1873 in Gent. De grondleggers waren elf gerenommeerde internationaal juristen uit diverse Europese landen, de Verenigde Staten en Argentinië, onder wie mr. T.M.C. Asser uit Nederland. Hun doel was de ontwikkeling van het internationaal recht te bevorderen. De hoop was dat zij als onafhankelijke en gezaghebbende wetenschappers een grote invloed op de regeringen zouden kunnen uitoefenen.

18 Van der Hoeven, ‘Het oorlogsrecht’, 4.

19 Booms, ‘Herinneringen’, 500.

20 ‘Buitenland. Algemeen overzicht’, *De Tijd* 24 augustus 1874.

21 Den Beer Poortugael, *Neerland’s belang*, 15.

22 J.C.C. den Beer Poortugael, ‘Memorie naar aanleiding van het “projet d’une convention” enz.’, 23 januari 1875’, afgedrukt in: Den Beer Poortugael, *De bijdrage van Nederland*, 92-96.

Het was aan de politiek om een vreedzamere wereld te scheppen, maar, zo meenden de rechtsgeleerden, ‘aan de wetenschap de eer en de pligt om den te volgen weg voor te bereiden en te verhelderen’.²³ Op grond van de reputatie die hij zich met zijn boek *Oorlogsrecht* had verworven, werd Den Beer in 1874 tot ‘associé’ (toegevoegd lid) van dit instituut verkozen: voor hem als officier en niet-jurist een grote eer. In 1888 volgde zelfs zijn benoeming tot lid. Den Beer zou vooral na zijn pensionering in 1891 zeer actief worden binnen dit instituut. Hij reisde er geregeld voor naar het buitenland.

Directeur en waarnemend hoofdintendant

Hoewel Den Beer snel naam maakte als volkenrechtdeskundige, was het werk dat hij op dit terrein verrichtte slechts een nevenactiviteit. Lesgeven aan de Stafschool was, als gezegd, zijn voornaamste bezigheid. In 1874 klom hij weer een sport hoger op de carrièreladder toen hij in de rang van majoor tot directeur van de Stafschool werd benoemd. In de twee jaar dat hij aan het roer van deze instelling stond, probeerde hij nadrukkelijk zijn stempel daarop te drukken. De opleiding mocht zijns inziens niet alleen in het teken van kennisvermeerdering staan, karaktervorming was net zo belangrijk. Dit laatste hield vooral in dat de leerlingen zich moesten vormen naar Den Beers ideaalbeeld van de stafofficier: een ernstig militair die toewijding, ijver, discipline maar ook bescheidenheid en voorkomendheid hoog in het vaandel had staan. Daarnaast streefde hij ernaar het onderwijs aan de Stafschool een praktisch of ‘toegepast’ karakter te geven, wat betekende dat het niet te abstract mocht zijn maar zich diende te richten op het bestuderen van concrete vraagstukken die betrekking hadden op de verdediging van Nederland. De leerlingen moesten zich daarom vooral verdiepen in het meest waarschijnlijke scenario van een Duitse aanval vanuit het oosten of zuidoosten, zij het dat hij ook oog had voor het gevaar van een vijandelijke landing op de kust.²⁴ Zijn visie op het curriculum was kenmerkend voor zijn pragmatische aard.

Zijn werk aan de Stafschool liet Den Beer voldoende tijd om als publicist aan de weg te blijven timmeren. Over tal van militaire onderwerpen liet hij zijn licht schijnen. In legerkringen stond hij bekend om zijn enorme werkkraft, zijn grote kennis van zaken en zijn scherpe analytische vermogen. Het was dan ook geen wonder dat toen de minister van Oorlog, H.J.R. Beijen, in 1876 een officier zocht om een ingewikkelde klus te klaren, hij aan Den Beer dacht. Zo verhuisde hij met zijn gezin – hij was inmiddels bevorderd tot luitenant-kolonel – opnieuw naar Den Haag. Hij kreeg de functie van waarnemend hoofdintendant, wat betekende dat hij verantwoordelijk werd voor de bevoorrading van het leger. De wijze waarop de verzorging van de troepen was geregeld en voorbereid – of beter gezegd: niet geregeld en niet voorbereid – was dringend aan verbetering toe en het was aan Den Beer om hier zijn tanden in te zetten. Hij stelde niet teleur. De legerverpleging werd mede dankzij hem in korte tijd op een hoger plan gebracht.²⁵

23 ‘Institut de Droit International’, *Weekblad van het Regt* 37 (26 augustus 1875).

24 Bevaart, *De Gouden Zon*, 37; Klinkert, ‘J.C.C. den Beer Poortugael’, 256.

25 Klinkert, ‘J.C.C. den Beer Poortugael’, 257.

J.C.C. den Beer Poortugael (1832-1913) is een van Nederlands markantste officieren uit de negentiende eeuw: geen houwdegen maar een verfijnde intellectueel die met gezag over tal van militaire en politieke onderwerpen schreef. Hij ontpopte zich vooral als een autoriteit op het terrein van het volkenrecht en het humanitair oorlogsrecht. Ook was hij korte tijd minister van Oorlog. In zijn *Levensschets* doet Den Beer op boeiende wijze verslag van zijn veelzijdige loopbaan. Het ene moment treffen we hem in de kazerne onder het ruwe soldatenvolk, dan volgen we hem naar een salon voor een soiree, dan weer zien we hem een vlammend betoog houden in een deftige debating club of is hij op oefening op de hei. Ook biedt hij ons geregeld een inkijk in huiselijke kring. Met vaardige pen schildert hij het Nederland van de negentiende eeuw, waarbij ook de liefhebbers van roddels over de Haagse society aan hun trekken komen. Koning Willem III blijft evenmin onbesproken. Deze *Levensschets* is aangevuld met een saillante selectie uit de dagboekantekeningen van Den Beer. Tezamen vormen deze egodocumenten een rijke historische bron die met deze uitgave voor het eerst voor een breed publiek beschikbaar komt.

